

В. Сухомлинський про розвиток творчого мислення в учнів молодшого шкільного віку

Людство перебуває сьогодні на новому етапі розвитку цивілізації – розбудовується постіндустріальне, інформаційне суспільство, суспільство знання. Інтенсивне зростання високотехнологічних виробництв, високий динамізм змін, глобалізаційні процеси, інтелектуалізація праці, утвердження дослідницько-інноваційного типу розвитку – виклики сучасності, які вимагають від особистості пошуків шляхів актуального реагування, творчої активності та ініціативності, продукування нових, оригінальних ідей.

У «Білій книзі національної освіти України» зазначається: «Входження світу в науково-інформаційний тип прогресу зумовлює необхідність формування людини з інноваційним мисленням, інноваційною культурою, здатністю до інноваційної діяльності» [1, с. 9].

Отже, очевидним є те, що в умовах сучасного соціуму набуває надзвичайно важливого значення саме проблема розвитку творчого мислення особистості.

Творче мислення є дуже складним феноменом, який визначає необхідність та важливість наукових досліджень з цього питання.

Вагомий внесок у вивчення загальних психологічних закономірностей процесу мислення зроблений вченими Л. Виготським, П. Гальперінім, Г. Костюком, О. Леонтьєвим, Ж. Піаже, С. Рубінштейном та ін.

Значну кількість робіт вітчизняних та зарубіжних вчених (А. Брушлінський, Д. Гілфорд, А. Коваленко, Я. Пономарьов, О. Тихомиров та ін.) присвячено дослідженню механізмів творчого мислення. У роботах П. Блонського, Л. Виготського, Ю. Кулюткіна, О. Кульчицької, О. Лука, В. Моляко, А. Савенкова, Г. Сухобської, Е. Торренса та ін. велика увага приділяється вивченню особливостей розвитку творчого мислення дитини. Проблемі формування творчого мислення дітей у процесі навчальної діяльності присвячені праці таких вчених як Д. Богоявленська, Г. Костюк, О. Кульчицька, С. Максименко, О. Матюшкін, О. Митник, В. Моляко, А. Рахімов, О. Симановський, І. Якиманська та ін.

Значний внесок у розробку питання розвитку творчого мислення молодших школярів здійснили сучасні вітчизняні вчені, які досліджували цю проблему в таких аспектах: методичні засади формування творчого мислення

учнів початкової школи в процесі мистецької діяльності (В. Григор'єва), особливості розвитку творчого мислення у перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку (В. Іванова). Дослідниці вважають, що важливим етапом цілеспрямованого формування творчого мислення в процесі навчання є молодший шкільний вік, бо саме в цей період мислення розвивається найактивніше.

Водночас зауважимо, що проблема розвитку творчого мислення молодших школярів має комплексний характер та недостатньо теоретично і методично вивчена. Відтак, у контексті проблеми нашого дослідження особливої актуальності набуває осмислення, узагальнення, оцінка педагогічного досвіду минулого. У цьому зв'язку педагогічна спадщина вітчизняного педагога-гуманіста В. Сухомлинського має велике теоретичне і практичне значення, оскільки є багатим джерелом ідей щодо формування дитини-творця.

Метою статті є аналіз та висвітлення педагогічних ідей В. Сухомлинського щодо розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи.

Аналіз праць видатного педагога В. Сухомлинського підтверджує, що він з особливим інтересом ставився до проблеми розвитку творчого мислення дітей. Важливим завданням школи він вважав виховання інтелектуально-творчої особистості. Розумове виховання, на думку вченого, охоплює як отримання знань, так і формування, розвиток розумових сил та думки дитини (розвиток образного й логіко-аналітичних елементів мислення). Великого значення у цьому процесі педагог надає початковій школі. В. Сухомлинський вважав, що «головне завдання початкових класів – це навчити дитину вчитися» [3, с. 407]. Уміння вчитися охоплює низку умінь: читати, писати, спостерігати за явищами навколишнього світу, думати, висловлювати свою думку словами. Ці вміння є інструментами, без яких неможливо здобувати знання [4, с. 100].

Здобування та зберігання в пам'яті необхідного кола знань, на думку вченого, є однією з важливих умов творчого мислення. Здобуті учнями знання слугують фундаментом для отримання нових знань: «Осягнувши своїм розумом одну істину, дитина пояснює за допомогою неї нові й нові явища. Але чим більше зрозумілого, тим більше відкривається і незрозумілого, тим активніше працює думка, тим дужче тягне до знань» [5, с. 428–429].

Тут важливо зазначити про особливості організації вчителем навчального процесу, зокрема пояснення нового матеріалу на уроці. Педагог

наперед повинен знати, що він учням пояснить, а що залишить недоговореним. Недомовлене призведе до виникнення запитань у свідомості дітей, бажання перетворити невідоме у відоме. Це – прояв творчого мислення. З усього запасу знань, якими вже оволоділи діти, потрібно відокремити саме ті знання, які необхідні для відповіді на поставлене запитання. Тому дуже важливо навчити учнів користуватися отриманими знаннями, щоб вони не стали мертвим багажем, а осмислювалися та творчо використовувалися школярами на практиці.

В. Сухомлинський наголошує на тому, що вчитель у жодному разі не повинен подавати учням знання в готовому вигляді тому, що це призводить до інертності, лінощів думки. Для добування думок треба докладати зусилля [8, с. 301].

Видатний педагог також радить здійснювати учіння з утрудненням. Вчитися важко повинно бути насамперед тому, що тільки в подоланні труднощів розвиваються розумові сили та можливості учнів. Лише напружуючи думку, зосереджуючи увагу з метою пізнання невідомого, діти досягнуть певного успіху. З цього приводу В. Сухомлинський відмічав: «Дбаймо, шановні колеги, щоб дитина в початковій школі була передусім думаючою, активним здобувачем знань, допитливим шукачем істини, мандрівником у світі пізнання» [5, с. 428].

Чим більше діти розуміють насолоду від праці – відкривати і мислити, – тим органічніше зливається їхній розум з волею. Воля дисциплінує розум: людина з дитинства вчиться ставити перед собою інтелектуальні цілі, виробляє здатність примушувати себе думати. «Якщо ви хочете, щоб вихованець ваш навчився примушувати себе думати, дайте йому нелегку насолоду цієї праці, приведіть його на стежку, де він стає гордим відкривачем причин, наслідків, зв'язків між явищами» – радить педагог [10, с. 541].

В. Сухомлинський вказує на безпосередній зв'язок між творчим мисленням та мовленням дітей: «Коли ви хочете, щоб знання не перетворилися на мертвий, непорушний вантаж, який унеможлиблює дальший рух по сходинках пізнання, зробіть слово одним з інструментів дитячої творчості» [9, с. 367]. Він писав про те, що слово для дітей у початковій школі стає найважливішим елементом знань. Педагог наголошував, що на першому місці в розумовій праці школяра мають стояти думка, жива творчість, пізнання навколишнього світу за допомогою слова. Якщо ж слово не живе в душі дитини як засіб творчості, якщо вона засвоює чужі думки і не творить своїх думок, не виражає їх словом, можна говорити про байдужість, нечутливість до слова, згасання вогника жадоби знань.

Тому В. Сухомлинський переконує нас в тому, що джерелом для дитячої творчості стають думки педагога, його живе і трепетне слово, які необхідно

вкласти в свідомість дитини. Потрібно вчити дітей не переказувати почуте, а допомогти їм трансформувати думки наставника, запропонувати школярам спробувати розповісти про те, що вони бачать, відчувають [9, с. 367–368].

Заслугове на увагу думка В. Сухомлинського про необхідність залучення учнів початкової школи до дискусій, проблемних діалогів, в яких спілкуватимуться як учні з учнями, так і учні з педагогом. Прикладом спілкування вчителя зі своїми вихованцями можуть бути всесвітньовідомі педагогічні казки В. Сухомлинського, які цікаво, мудро, ненав'язливо ведуть дітей у доросле життя, навчають їх, виховують, спонукають до розуміння світу, до творення власних думок, які діти передають у казках, оповіданнях-мініатюрах, поезіях.

Видатний педагог вважав дитячі «твори дуже важливою формою роботи по розвитку мови і думки» [4, с. 202]. Він прийшов до висновку, що якщо дитина змогла придумати зв'язний текст, зокрема казку, змогла зв'язати в своїй уяві декілька предметів навколишнього світу, то це означає, що вона навчилася мислити [4, с. 180–181].

Джерелом мислення та мови є чудова краса природи. У статті «Школа і природа» знаходимо таке міркування педагога-новатора: «Розвиток мови дитини не можна було б уявити без її активного спілкування з природою. У пильному, уважному погляді на явища природи зливаються в органічній єдності образ, емоція і слово. Це злиття, на мій погляд, і є тим, що в практиці називається активністю мислення» [10, с. 545].

В. Сухомлинський у своїх працях пише про триста сторінок «Книги природи» – триста захоплюючих уроків розвитку дитячої думки. «Уроки серед природи я почав називати подорожами до джерел живої думки» – зазначає педагог [3, с. 401]. Він вказує на цікаву властивість книги природи: чим більше відкриттів під час спостережень за явищами та предметами природи дитина зробила, тим більше відкривається перед нею незрозумілого, тим більше виникає в неї запитань, а «запитання – це ж вогники, що запалюють порох думки...» [10, с. 543].

Основними завданнями «уроків мислення» були: розвиток уміння спостерігати за явищами навколишнього світу, визначати спільні та відмінні властивості предметів, порівнювати й узагальнювати їх, будувати гіпотези та самостійні висновки; розширення пізнавальних інтересів учнів; збагачення їх життєвого та чуттєвого досвіду; спонукання до творчості засобами образотворчого мистецтва, музики, слова.

Як зазначалося вище, природа – дуже багате джерело творчих думок. Але вона сама собою не здатна збагачувати мислення дитини, виховувати його розум. Без активних дій, без праці неможливо розкривати таємниці навколишнього [4, с. 249]. Тому питання взаємозв'язку творчого мислення з різноманітною трудовою діяльністю займає значне місце в педагогічній

спадщині В. Сухомлинського. З цього приводу він зазначає: «Найголовніше, щоб одночасно учень бачив, спостерігав і працював. Де є ці три речі, там є і жива думка, що загострює розум» [7, с. 612]. Також В. Сухомлинський зауважує, що чим більше діти трудяться, тим більше таємниць природи розкривається перед їхньою свідомістю, і тим більше невідомого, нового вони бачать перед собою [4, с. 250]. Підкреслюючи важливість праці в творчому становленні особистості, В. Сухомлинський писав, що завдяки досвіду дослідницької діяльності в людини виробляється цінна якість – здатність бачити в кожному ділі його інтелектуальну сторону, уміння знаходити все нові й нові можливості для поєднання зусиль розуму і рук [6, с. 69].

Виходячи з діалектико-матеріалістичного розуміння ролі праці, вчений вважав руку дитини вихователем та творцем її розуму: «Між рукою і мозком – багато зв'язків, які діють двосторонньо – рука розвиває мозок, творячи його мудрість; мозок розвиває руку, роблячи її розумним інструментом творчості, знаряддям і дзеркалом думки» [8, с. 134]. Тому великий педагог переконує нас у тому, що дуже важливо навчати дітей працювати як правою, так і лівою рукою, адже завдяки творчій трудовій діяльності обох рук людина охоплює думкою ланцюг взаємозв'язаних явищ, бачить їх як єдине ціле. В. Сухомлинський у своїй праці «Сто порад учителеві» описує свої спостереження за учнями, яких він протягом семи років учив працювати обома руками. Педагог бачив, як з кожним роком у діяльності цих дітей розвивається творчий елемент їхньої праці, характерною особливістю їхньої творчості було народження нових задумів, вони «ніби бачили незрівнянно більше в тому ж явищі, що його розглядали ті, які вмели працювати тільки правою рукою» [8, с. 135].

Великий педагог у багатьох своїх працях постійно підкреслює, що думка учня початкової школи нерозривно пов'язана з його почуттями, переживаннями. Вчений переконує нас, що без емоційного підйому неможливий нормальний розвиток клітин дитячого мозку. Закони розвитку дитячого мислення висувають вимогу до процесу навчання – він має бути насиченим позитивними емоціями [4, с. 45]. Емоційне забарвлення думки, інтелектуальні переживання, пізнавальні інтереси, сама розумова праця виступають для дитини стимулами бажання вчитися. Щоб не згас вогник допитливості, жадоби знань, дитина має бачити успіхи в своїй праці, адже успіх породжує інтерес, а інтерес веде до успіху. «Педагогічна мудрість вихователя, – на думку В. Сухомлинського, – є в тому, щоб дитина ніколи не втратила віри в свої сили, ніколи не відчувала, що в неї нічого не виходить» [4, с. 77]. Педагог закликає і вчителів обов'язково вірити в талант та творчі сили кожного вихованця, навчати дітей «творити красу і радість для людей і знаходити в цьому творенні щастя...» [4, с. 102].

На початку ХХІ ст., внаслідок стрімкого посилення глобалізаційних процесів в суспільстві, досить помітним в педагогічній науці став інтерес до початкової школи та творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку.

У контексті міжнародної програми ЮНЕСКО «Освіта для всіх» початкова освіта в системі безперервної освіти людини виступає базовою сходинкою, від якої залежить загальна освітня основа населення. Розвиток умінь здійснювати самостійний пошук рішення будь-якого завдання, розвиток знань, умінь, формування поглядів, на основі яких діти зможуть відповісти на майбутні вимоги середньої школи, роботи, сім'ї, суспільства виступають основними цілями початкової освіти. «Під керівництвом вчителя в учнів повинні розвиватися бажання і вміння вчитися, формуватися основи теоретичного мислення, довірливість пізнавальної діяльності і поведінки, розвиватися здібність до засвоєння змісту соціального досвіду і зайняття суб'єктної позиції в соціумі» [2, с. 6–8].

Отже, як ніколи раніше актуальними стали ідеї, що їх свого часу проголошував В. Сухомлинський про те, що початкова школа повинна навчити учнів учитися, здобувати знання на основі вже наявних, ставити перед собою завдання й цілі та творчо, гнучко вирішувати їх.

Підсумовуючи аналіз педагогічних ідей В. Сухомлинського, треба зазначити, що проблема розвитку творчого мислення учнів початкової школи посідає чільне місце в його спадщині. Вчений вважав, що тільки в молодшому шкільному віці мозок надзвичайно піддатливий та пластичний, його можливості цього віку невичерпні. Великий педагог розробив власну систему формування творчої особистості молодшого школяра, структурними елементами якої були: природа (постійна взаємодія з нею) і краса, співпереживання, творча думка, творча праця.

Прогресивні педагогічні погляди В. Сухомлинського на розвиток розумових сил, творчого мислення дітей молодшого шкільного віку не втрачають своєї актуальності і сьогодні. Тому їх ґрунтовне вивчення та впровадження в практику сучасних освітніх навчальних закладів є перспективами подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України ; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – 156 с.
2. Котова С. А. Начальное образование в контексте программы ЮНЕСКО «Образование для всех»: российское видение : рекомендации по результатам научных исследований / С. А. Котова, О. А. Граничина, Л. Ю. Савинова ; под ред. акад. Г. А. Бордовского. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 101 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – 640 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.

5. Сухомлинський В. О. Вчити вчитися / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 426–436.
6. Сухомлинський В. О. Розумова праця і зв'язок шкіл із життям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 53–69.
7. Сухомлинський В. О. Слово до учнів / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 609–613.
8. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1988. – 310 с.
9. Сухомлинський В. О. Урок і знання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 366–371.
10. Сухомлинський В. О. Школа і природа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 536–551.